

УДК: 343.431-053.2:343.98

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.23>

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Філашкін В.С.,

кандидат юридичних наук

ORCID 0009-0006-3920-9268

Філашкін В.С. Криміналістичне значення особи потерпілого у провадженнях щодо торгівлі дітьми в умовах збройного конфлікту.

У статті досліджується криміналістичне значення особи потерпілого у кримінальних провадженнях щодо торгівлі дітьми в умовах збройного конфлікту в Україні. Автор підкреслює, що особа потерпілого є ключовим елементом кримінально-правової та криміналістичної характеристики злочину, оскільки її соціальні, психологічні, вікові та матеріальні характеристики визначають механізм правопорушення, мотиви злочинця, вибір жертви та формування ефективних слідчих версій. У статті аналізується правове визначення потерпілого відповідно до ч. 1 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України та міжнародних стандартів, зокрема Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою. Розглядаються відмінності між кримінально-правовим, кримінально-процесуальним та криміналістичним підходами до розуміння потерпілого, особливості процесуального статусу, а також порядок виникнення прав і обов'язків потерпілого. Крім цього, звернута увага на те, що особа потерпілого у таких провадженнях є ключовим елементом у криміналістичній характеристиці.

Окрема увага приділяється дітям як найбільш вразливій категорії потерпілих, їх віковим, соціальним та правовим характеристикам, а також специфіці викрадення, експлуатації та торгівлі ними у сучасних умовах війни. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що внесення відомостей до ЄРДР за фактами торгівлі дітьми здебільшого пов'язані з їхньою сексуальною та трудовою експлуатацією. Досліджено високий рівень латентності таких злочинів, транснаціональний характер незаконного переміщення дітей, використання складних схем експлуатації та цифрових технологій для координації злочинної діяльності. Визначено, що ефективне розслідування цих кримінальних правопорушень потребує комплексного підходу, що поєднує криміналістичні методи з міжнародно-правовими механізмами, міжвідомчою координацією та спеціалізованими заходами захисту дітей. Результати дослідження можуть бути застосовані у кримінологічних і криміналістичних наукових дослідженнях, правоохоронній практиці та законодавчому регулюванні боротьби з торгівлею людьми та дітьми.

Ключові слова: особа потерпілого, торгівля дітьми, злочини проти волі, честі та гідності, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, розслідування.

Filashkin V.S. Forensic significance of the victim's personality in proceedings on child trafficking in the context of armed conflict.

Forensic significance of the victim's personality in proceedings on child trafficking in the context of armed conflict.

The article examines the forensic significance of the victim in criminal proceedings concerning child trafficking in the context of the armed conflict in Ukraine. The author emphasizes that the victim is a key element in both the criminal-law and forensic characterization of the crime, as their social, psychological, age-related, and material characteristics determine the mechanism of the offense, the perpetrator's motives, the selection of the victim, and the formulation of effective investigative hypotheses. The article analyzes the legal definition of the victim according to Part 1, Article 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and international standards, including the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Distinctions between the criminal-law, criminal-procedural, and forensic approaches to understanding the victim are examined, as well as the specifics of procedural status and the emergence of the rights and duties of the victim.

Special attention is given to children as the most vulnerable category of victims, considering their age, social, and legal characteristics, as well as the specifics of abduction, exploitation, and trafficking under wartime conditions. Analysis of criminal proceedings indicates that entries in the Unified Register of Pre-trial Investigations concerning child trafficking are mostly related to sexual and labor exploitation. The

study highlights the high level of latent crimes, the transnational nature of illegal child transfers, the use of complex exploitation schemes, and digital technologies for coordinating criminal activity. It is concluded that effective investigation of these offenses requires a comprehensive approach that combines forensic methods with international legal mechanisms, inter-agency coordination, and specialized measures for child protection. The results of the study may be applied in criminological and forensic research, law enforcement practice, and legislative regulation in combating human and child trafficking.

Key words: victim's personality, child trafficking, crimes against liberty, honor and dignity, forensic (criminalistic) characteristics, criminal proceedings, investigation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання рівня тяжких та особливо тяжких, а особливо злочинів проти волі, честі та гідності особи, проблема визначення та дослідження особи потерпілого набуває особливої актуальності. Значення цієї проблематики істотно посилилося в умовах збройної агресії проти України, що спричинила масові переміщення населення, руйнування соціальної інфраструктури, зростання кількості безпритульних і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також ускладнила діяльність правоохоронних органів на тимчасово окупованих територіях.

Попри наявність законодавчого визначення потерпілого у кримінальному процесуальному законодавстві, у правозастосовній практиці зберігаються проблеми розмежування кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного підходів до розуміння цієї категорії. Особливої складності набуває встановлення процесуального статусу потерпілого у провадженнях про торгівлю дітьми, що характеризуються високим рівнем латентності, транснаціональним характером та використанням складних схем прихованої експлуатації.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба в комплексному дослідженні особи потерпілого з урахуванням її вікових, соціальних, психологічних і правових характеристик, а також ролі цих ознак у механізмі кримінального правопорушення та в процесі його розслідування.

Метою дослідження є комплексний аналіз поняття та правового статусу потерпілого у кримінальному провадженні, а також криміналістичне вивчення особи потерпілого від торгівлі людьми, зокрема дітьми, з урахуванням сучасних умов воєнного стану в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Стан опрацювання проблематики. Окремі криміналістичні аспекти розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей, передбачених розділами IV та XII Особливої частини КК України, стали предметом наукових досліджень таких учених, як О.Ф. Вакуленко, О.І. Гарасимів, А.І. Довгань, В.І. Дубина, О.М. Дуфенюк, О.М. Ємець, В.В. Загамула, А.І. Кунтій, С.І. Марко, Г.М. Мискова, А.А. Небитов, Д.Г. Паляничко, В.В. Пясковський, Є.В. Пряхін, Є.Д. Скулиш, М.М. Фарима, а також інші науковці.

Водночас, попри значний обсяг наукових напрацювань, недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного криміналістичного аналізу особи потерпілого саме в умовах воєнного стану, а також проблеми розслідування торгівлі дітьми з урахуванням високої латентності, транснаціонального характеру злочинів та використання цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Особу потерпілого в правовій науці розглядають у різних аспектах: з позицій кримінального права, кримінального процесу, кримінології та криміналістики. З огляду на те, що єдине законодавче визначення потерпілого від кримінального правопорушення міститься в ч. 1 ст. 55 КПК України [1], його потрібно застосовувати для кримінального та кримінального процесуального законодавства. Водночас не слід ототожнювати потерпілого як ознаку складу кримінального правопорушення й учасника кримінального провадження.

Відмінність між кримінально-правовим і кримінальним процесуальним поняттям потерпілого полягає в тому, що:

– потерпілому не завжди завдають шкоди суспільно небезпечним діянням. У певних ситуаціях можливе лише створення загрози її завдання. Натомість у КПК України акцентовано саме на завданні фізичної, моральної чи майнової шкоди;

– у кримінальному праві особа стає потерпілою з моменту вчинення злочину, попри те, чи було його зареєстровано. Саме з цього моменту виникають її права, передбачені КК України, зокрема на відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди, примирення з винним. У кримінальному провадженні потерпілою визнають особу з моменту завдання їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди, однак права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, заяви про залучення її до провадження як потерпілого чи надання нею письмової згоди слідчому, прокурору, суду на визнання особи потерпілою;

– у кримінальному провадженні потерпілим може бути визнана не лише фізична особа, що передбачена кримінально-правовою нормою як потерпілий від злочину, а й інші фізичні та юридичні особи [2, с. 216–217; 3, с. 447].

Оскільки потерпілим від таких кримінальних правопорушень є людина, необхідно насамперед з'ясувати зміст поняття «потерпілий». Визначення цього поняття міститься в міжнародному праві, а саме Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, де «потерпілими (від злочину)» визнано особу, якій особисто чи колективно було заподіяно шкоду, зокрема тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальні збитки, суттєві обмеження їхніх основних прав унаслідок дії або бездіяльності особи, що порушує чинні національні кримінальні закони держав [4].

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). У даному випадку особливість полягає у тому, що потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства. Права й обов'язки потерпілого виникають у особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому обов'язково вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. Потерпілим може бути особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода й у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого [5, с. 152].

Досліджуючи процесуальний статус потерпілого, Я.А. Соколова слушно підкреслює, що особа набуває цього статусу лише після складання відповідного процесуального акта. Водночас фактичний вступ у кримінально-процесуальні відносини відбувається значно раніше – у момент звернення із заявою про злочин. Тому, на думку дослідниці, доцільно визнавати особу постраждалою саме з моменту заяви про злочин, одночасно документально фіксуючи їй роз'яснення прав та обов'язків [6, с. 8].

На відміну від процесуального підходу, криміналістичне дослідження потерпілого зосереджене на вирішенні прикладних завдань розслідування. Відомості про жертву стають ключовим елементом криміналістичної характеристики, адже саме її риси часто визначають мотиви та цілі злочинця, способи та засоби вчинення протиправного діяння. Персонографічні дані, соціальні ролі, професійні звички, морально-психологічні характеристики й особливості поведінки дозволяють не лише відновити картину події, але й виявити зв'язок між жертвою та злочинцем. Встановлення особи потерпілого також допомагає з'ясувати характер відносин між ними – від випадкових знайомств до тісних родинних чи подружніх зв'язків [7, с. 48].

Особливе значення для криміналістики має аналіз вікових та статевих характеристик потерпілих. Вік визначає рівень фізичного захисту особи, її життєві орієнтири, потреби та вразливість до тих чи інших способів впливу. Дослідження показують, що найчастіше викраденими стають особи віком від 20 до 35 років (64%), що зумовлено їх соціальною мобільністю, економічною активністю та вразливістю у сфері міжособистісних відносин. Осіб віком до 20 років викрадали в 11% випадків, від 35 до 45 років – у 16%, а понад 45 років – у 8%. До останньої групи здебільшого належать самотні пенсіонери, інваліди чи особи, які зловживають алкоголем, причому в 12% випадків викрадення цієї категорії осіб завершувалося їхнім умисним убивством. Таким чином, пік віктимності припадає саме на молодий працездатний вік, тоді як у молодшому чи старшому віковому сегменті спостерігається нижчий рівень ризику стати жертвою [8, с. 72]. Залежно від зазначених й інших особистісних характеристик злочинець обирає майбутню жертву, а також спосіб вчинення злочину, зокрема час і місце. Здебільшого вибір потерпілого залежить від матеріального його становища або соціального статусу.

Учені виокремлюють різні категорії осіб, які найчастіше стають жертвами викрадення. Так, О.Л. Авраменко відносить до них: осіб, що займаються фінансовою або комерційною діяльністю, а також їхніх близьких родичів; керівників виробничих установ і бюджетних організацій; представників правоохоронних органів; державних, політичних, релігійних та громадських діячів; іноземних громадян; працівників медіа; службовців державних установ і приватних фірм; дітей; осіб, які не повернули кредитору гроші чи майно у встановлений строк; інших громадян, у тому числі жертв, викрадених не з корисливою метою, а з мотивів помсти, ревності чи особистої неприязні [9, с. 10].

У практиці розслідувань встановлено, що злочинці часто обирають жертв із числа осіб, які з різних причин не будуть звертатися до правоохоронних органів, зокрема у 47% випадках через страх викриття власної протиправної діяльності, небажання скомпрометувати себе або через ос-

трах переслідувань. У разі викрадення дітей потерпілими стають як немовлята, так і діти молодшого шкільного віку, яких злочинці використовують для жебрацтва, сексуальної чи трудової експлуатації, а також для незаконного усиновлення. У практиці трапляються й випадки так званого самовикрадення, коли особа імітує власне зникнення з метою подальшого вимагання коштів від родичів, залучаючи для цього співучасників, які ведуть переговори та ставлять вимоги.

Таким чином, особистісні характеристики потерпілих, їхній соціальний статус, матеріальне становище й характер зв'язку з викрадачами істотно впливають на механізм злочину. Такі фактори зумовлюють спосіб вибору жертви, визначають мотиви злочину та створюють підґрунтя для формування слідчих версій і планування комплексу слідчих (розшукових) дій.

У контексті предмету дослідження, як нами було й вище зазначено, викликає певний криміналістичний інтерес дитина як жертва кримінального правопорушення передбаченого розділом III Особливої частини КК України. Зокрема, діти становлять особливу категорію жертв, наприклад, торгівлі людьми чи інших незаконних угод щодо людини, оскільки є найбільш незахищеним та уразливим соціальним прошарком суспільства. Особливої уваги потребує той факт, що значна кількість випадків торгівлі дітьми залишається поза сферою офіційної реєстрації та контролю з боку правоохоронних органів, що свідчить про високий рівень латентності цього виду кримінального правопорушення. Латентність зумовлюється низкою чинників: по-перше, діти швидко адаптуються до умов експлуатації, сприймаючи їх як «нормальні», рідко чинять активний опір злочинцям і практично ніколи не звертаються за допомогою; по-друге, вони через вікові особливості розвитку (особливо немовлята та дошкільнята) не здатні надати повні й об'єктивні свідчення про дії злочинців; по-третє, передача дитини для подальшої експлуатації часто маскується під зовні легальні процедури, що ускладнює викриття злочину.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що внесення відомостей до ЄРДР за фактами торгівлі дітьми здебільшого пов'язані з їхньою сексуальною та трудовою експлуатацією (52%). Водночас виявлено й інші форми протиправної діяльності: передача батьками або опікунами дітей до фотостудій для виготовлення порнографічних матеріалів (19%); продаж дітей з метою їх використання як донорів для трансплантації органів (17%); прихована передача новонароджених медичними працівниками пологових будинків (коли батькам повідомляють про нібито смерть немовляти) особам, які прагнуть незаконно отримати дитину для усиновлення чи подальшого використання як біологічного матеріалу (15%); передача вихованців дитячих будинків за винагороду через механізм формального усиновлення особам із девіантними або патологічними сексуальними потребами (12%).

Механізм торгівлі дітьми та способи їх подальшої експлуатації значною мірою залежать від вікових особливостей та правового статусу жертви. Залежно від віку жертв розрізняють: немовлят, дітей молодшого дошкільного віку та дітей шкільного віку. За правовим статусом можна виокремити чотири основні групи: діти, факт народження яких не зареєстрований в органах державної влади, але які перебувають на утриманні батьків (переважно серед безхатченків або в сім'ях ромів); діти, залишені батьками чи позбавлені батьківського піклування, які виховуються в дитячих будинках або інтернатах; діти, зареєстровані при народженні, але виховані у неблагополучних малозабезпечених сім'ях (часто багатодітних), де батьки зловживають алкоголем або наркотичними засобами; діти, народження яких було приховано шляхом обману батьків (наприклад, повідомлення про нібито смерть новонародженого медичним персоналом), причому факт народження таких дітей злочинці або взагалі не реєструють, або реєструють на інших осіб. Таким чином, діти залишаються найбільш віктимною групою серед потерпілих від торгівлі людьми, що обумовлює необхідність особливого криміналістичного та кримінологічного підходу до виявлення, розслідування й запобігання цим злочинам.

Відзначимо, що торгівля дітьми в умовах війни в Україні набула особливо загрозливого характеру, оскільки війна значно підвищила рівень соціальної вразливості неповнолітніх та створила сприятливе підґрунтя для діяльності організованих злочинних груп. Збройна агресія спричинила масові переміщення населення, зростання кількості безпритульних і сиріт, руйнування соціальної інфраструктури, що унеможливило належний захист прав дітей. У цих умовах діти стали найбільш незахищеною категорією, яка перебуває у зоні ризику незаконного вивезення, усиновлення, трудової та сексуальної експлуатації, використання у збройних конфліктах чи навіть як біологічний матеріал для трансплантації. Особливо небезпечним є примусове вивезення українських дітей до РФ та на тимчасово окуповані території, що кваліфікується як воєнний злочин і злочин проти людяності [10, с. 102].

Проблема розслідування таких злочинів полягає в їх високій латентності, адже значна кількість випадків не фіксується через руйнування державних інституцій на окупованих територіях, відсутність належної реєстрації народжень та переміщень дітей, страх батьків заявляти про зникнення дитини через репресивні дії окупаційної влади. Додатковою перешкодою є складність збору доказів у воєнних умовах: обмежений доступ слідчих і прокурорів до територій, де вчиняються злочини, відсутність можливості проведення повноцінних оглядів, обшуків чи негласних слідчих

дій. Значна частина доказової інформації має цифровий характер (повідомлення у соцмережах, переписка у месенджерах, електронні бази усиновлення чи переміщення дітей), що потребує спеціальних знань та міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки й цифрової криміналістики [11, с. 67].

Ще однією проблемою є транснаціональний характер торгівлі дітьми, оскільки канали незаконного переміщення виходять за межі України та часто ведуть до країн ЄС чи Близького Сходу, що обумовлює необхідність тісної взаємодії між українськими та іноземними правоохоронними органами, активного використання механізмів міжнародної правової допомоги, співпраці з Інтерполом, Європолом, а також залучення міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, ООН, ОБСЄ).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що особа потерпілого є ключовим елементом як кримінально-правової, так і криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми та торгівлею дітьми. Визначення її правового статусу, соціальних і особистісних характеристик істотно впливає на встановлення механізму кримінального правопорушення, мотивів злочинців та формування ефективних слідчих версій. Розслідування фактів торгівлі дітьми в умовах війни в Україні ускладнене комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників: воєнним станом, окупацією частини територій, латентністю злочинів, використанням новітніх технологій для вербування та перевезення дітей, а також недостатнім рівнем міжвідомчої й міжнародної координації. Подолання цих проблем потребує комплексного підходу, що поєднує криміналістичні методи з міжнародно-правовими механізмами та заходами захисту дітей як найбільш вразливої категорії жертв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Вознюк А.А., Кузьмічова-Кисленко Є.В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 210–218. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32251e37-c396-4bdf-a369-740285fe33e8/content>.
3. Бурлака В.В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа*. 2014. Ч. 2. Кн. 2. С. 445–451. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_6%282.2%29__37.
4. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р. № 995_114. URL: <https://archive.khpg.org/1080460475>.
5. Кримінальний процес: підручник / М.Й. Кулик, О.Ю. Хабло, М.Я. Никоненко та ін.; за заг. ред. Д.П. Письменного, Л.Д. Удалової, С.С. Чернявського. К.: ЦУЛ, 2024. 872 с.
6. Соколова Я.А. Основні положення методики розслідування викрадення людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 22 с.
7. Алексєєв О.О., Весельський В.К., Пясковський В.В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. К.: Центр учб. літ., 2013. 278 с.
8. Бурлака В.В. Типова особа потерпілого при вчиненні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 23–24 лют. 2011 р.): у 4 т. Х., 2011. Т. 3. С. 71–73.*
9. Авраменко О.Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2011. 19 с.
10. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І., Лосич С.В. Особливості здійснення правоохоронної діяльності на деокупованих територіях: навч. посіб. Кропивницький: ДонДУВС, 2024. 199 с.
11. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В.В. Сокурєнка. Х.: «Право», 2024. 432 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026